

Kungl. Tekniska Högskolan
NADA

Tornedalsfinska - Meänkieli

- Kan språkteknologiska verktyg för finska anpassas till meänkieli?

ht:02

Kurs: Språkteknologi

Kurskod: 2D1418

Författare: Sanna Huhta

e-post: sannah@kth.se

Kursansvarig: Hercules Dalianis

Sammanfattning

Meänkieli är en av Sveriges fem minoritetsspråk och talas av 40 000 till 60 000 människor bosatta i Tornedalen, Luleå och Mälardalsområdet. På 80-talet började meänkieli att erkännas som ett eget språk och fick så småningom sin status upphöjd. Under större delen av 1900-talet var det förbjudet att prata finska i Tornedalen, språket kunde därför inte utvecklas. När det åter blev tillåtet med finska var man tvungen att ta in svenska låneord för att kunna förklara allt nytt som näringslivets utveckling fört med sig. Meänkieli är ett fonematiskt språk och har därför färre bokstäver i alfabetet än både finskan och svenskan. Bokstaven *H* är meänkielis kännetecken och hörs i de flesta ord. Grammatiken är väldigt lik den finska, men det finns undantag, meänkieli har 13 kasus medan finskan 15. Att utveckla ett språkteknologiskt verktyg för meänkieli skulle kunna göras genom att modifiera en redan existerande för finska. Det största arbetet skulle antagligen vara att ändra i lexikonet eftersom meänkieli har många ord som skiljer sig från finska, i synnerhet vad gäller stavning eftersom skriftspråket har som grundidé att avbilda det talade finska språket i Tornedalen.

Innehållsförteckning

1 Inledning.....	4
2 Meänkielis bakgrund	5
3 Orden.....	5
4 Skriften	5
4.1 Bokstäverna.....	5
4.1.1 Vokaler	6
4.1.2 Diftonger	6
4.1.3 Konsonanter	6
5 Ordklasser	6
6 Ordstammar.....	7
7 Kasus i meänkieli vs kasus i finskan	7
7.1 Nominativ	7
7.2 Genitiv.....	7
7.3 Ackusativ.....	7
7.4 Partitiv.....	8
7.5 Essiv.....	8
7.6 Translativ	8
7.7 Inessiv	8
7.8 Elativ	8
7.9 Illiativ	9
7.10 Adessiv	9
7.11 Ablativ	9
7.12 Allativ	9
7.13 Abessiv	9
8 Diskussion.....	10
9 Referenser	11

1. Inledning

Sverige har fem minoritetsspråk¹, finska, jiddisch, samiska, romani chib och meänkieli. Ungefär 40 000 - 60 000 människor talar meänkieli i Sverige, de flesta bor i Tornedalen, Luleå och i Mälardalsområdet. *Meänkieli* betyder *vårt språk* och det råder många delade meningar om det verkligen är ett eget språk eller bara en dialekt av finskan. Det är svårt att ge ett svar på det, skulle man inte lika gärna kunna säga att norskan är en dialekt av svenskan, eller tvärtom? Det beror helt enkelt på hur man ser det. Matti Kenttä och Bengt Pohjanen skriver i boken "*Meänkielen kramatiikki*" att eftersom de som talar det bor i Sverige och inte känner till riksfinska, så måste det vara ett eget språk. Meänkieli talas även i Finland, men där är läget annorlunda, det är en variant av finskan. På den svenska sidan kan inte meänkieli vara en variant av svenskan, alltså är det ett eget språk. Det är helt enkelt något de själva bestämt och då får det vara så. Numera finns det både ordbok och grammatikbok för meänkieli och eftersom det nu är ett erkänt språk har de tidigare halvspråkiga tornedalingarna fått en identitet i sitt eget språk. Syftet med den här uppsatsen är att försöka ge en uppfattning om hur man skulle kunna modifiera ett redan existerande språkverktyg för finska till att gälla för meänkieli. Genom att undersöka delar av grammatiken för meänkieli och se hur mycket den skiljer sig från finskan hoppas jag kunna nå detta mål.

¹ Enligt www.eu2001.se/static/facts/kort_sprak.asp

2. Meänkielis bakgrund

Finska har varit det dominerande språket i svenska Tornedalen ända sedan tidig medeltid. Fram till i början på 1800-talet var kulturen enhetlig på den finska och den svenska sidan, men när gränsen drogs blev förhållandena så småningom annorlunda. 1888 inrättades de första statliga skolorna och då förbjöds även all undervisning på finska. Det blev till slut förbjudet att studera finska även på fritiden eftersom all finsk litteratur förbjöds på biblioteken. Det var inte heller tillåtet att prata finska på rasterna i skolan, trots att många elever inte kunde något annat språk. Alla dessa förbud gjorde att finskan fick låg status och språket utvecklades inte. Tornedalingarna kände sig som gäster i Finland och främlingar i Sverige. Under 1980-talet började tornedalsfinskan eller "vårt språk" förekomma som term bland lärare i Tornedalen och med hjälp av föreningen STR-T (Svenska Tornedalingars Riksförbund - Toriolaaksolaiset) fick man till slut tornedalsfinskan betraktad som ett eget språk.

3. Orden

De flesta äldre orden i meänkieli kommer från finskan. Till dem hör ord som har med hemmet och huset att göra, häst heter t.ex. *hevonen* både på finska och på meänkieli. När det blev tillåtet att prata finska igen i Tornedalen och näringslivet växte i trakterna räckte inte de finska orden till och man fick ta in svenska lånord, *piili*, som betyder *bil*, är ett exempel på det.

4. Skriften

Meänkieli är ett fonematiskt språk, dvs. man skriver precis som man uttalar orden. Ett vanligt fel tornedalingar gör när de skriver på meänkieli är att tillämpa de svenska skrivreglerna, helt enkelt för att det är de enda reglerna de känner till. De har inte kommit i kontakt med finska skrivregler i lika stor utsträckning som de svenska och därför känns det mer rätt. Meänkieli följer dock det finska skriftspråket och om det är ett långt vokalljud i ordet skrivs det med två vokaler och likadant för konsonanter. Grundidén för skriftspråket är att avbilda det finska språk som talas i Tornedalen.

4.1 Bokstäverna

Att meänkieli är ett fonematiskt språk innebär att en bokstav alltid motsvarar samma ljud, därför är antalet bokstäver något färre än i svenskan. Bokstaven *B* finns t.ex. bara i namn, som *Bertil* och *Bosse*, men i andra sammanhang används istället *P*. Likadant är det med bokstäverna *D* och *G*. De används mest bara i namn som t.ex. *David* och *Greta* och i övriga fall skrivs ljuden med *T* respektive *K*.

Ljudet på bokstäverna skiljer sig dock från svenskans. Vill man likna de svenska ljuden på *P*, *T*, och *K* skriver man *PH*, *TH* respektive *KH*. Bokstäverna *Q*, *X*, *Z* och *Å* finns inte alls, de bidrar ju egentligen inte alls med något eget ljud, utan skrivs helt enkelt *KY*, *ÄKS*, *SETA* och *O* istället. *H* är den viktigaste bokstaven i meänkieli, den är dess kännetecken kan man säga. I finskan läggs ofta tyngdpunkten i ordet på den första stavelsen och långa vokaler fanns ursprungligen bara i början på orden i meänkieli. Med tiden har *H* mellan två likadana vokaler flyttats bakåt några steg, så att en lång vokal bildats i slutet på ordet istället. Det ligger en hel vetenskap bakom användandet av *H* i meänkieli², men oftast när ett ord slutar på *n* ska man sätta in ett *H* precis före lång vokal. Ett undantag är om det står ett *r*, *v* eller ett *l* före, då hoppar *H*:et ytterligare ett steg bak. De övriga bokstäverna är likadana som i det svenska språket.

4.1.1 Vokaler

Meänkieli har samma vokaler som finskan: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *y*, *ä* och *ö*. De kan grupperas i främre, mellan och bakre vokaler. Bokstäverna *u-o-a* är alla bakre vokaler, *i* och *e* hör till mellanvokalerna och *y-ö-ä* är främre vokaler. Både finskan och meänkieli har något som kallas för vokalarmoni. Det innebär att ett osammansatt ord innehåller antingen endast främre vokaler eller endast bakre vokaler tillsammans med *i* eller *e*. Det finns dock en del undantag från vokalarmonin, i t.ex. låneord.

4.1.2 Diftonger

Det är väldigt vanligt med diftonger i finskan, så även i meänkieli. En diftong är när två olika vokaler förekommer i samma stavelse i ett ord. Bokstaven *I* bildar oftast diftong med andra vokaler, andra vanliga diftonger är *UO*, *OU*, *IE*, *EI*, *YÖ* och *ÖY*.

4.1.3 Konsonanter

Det finns 15 konsonanter i meänkieli: *b*, *d*, *f*, *g*, *h*, *j*, *k*, *l*, *m*, *n*, *p*, *s*, *t* och *v*. Av dessa uttalas *m*, *n*, *ng*, *f*, *v*, *s*, *j*, *h*, *l* och *r* precis som i svenskan och dessutom blir *n* framför ett *k* till ett *ng*-ljud likadant som i finskan.

5. Ordklasser

Ord i meänkieli kan delas upp i tre klasser: *verb*, *partiklar* och *namn*. Verben böjs så att man vet vem som gör något, partiklar böjs inte alls och namn böjs i olika kasus. Namnen kan delas upp i ytterligare sex klasser: *substantiv*, *adjektiv*, *räkneord*, *pronomer*, *verb* och *partiklar*. De är samma som i finskan och svenskan, dvs. substantiv är namn på saker och ting, adjektiv beskriver saker och verb talar om vad någon gör eller vad som händer osv.

² Enligt *Meänkielen Kramatiikka* måste man födas in i användandet av *H* för att kunna använda det på rätt sätt (sid 35)

6. Ordstammar

Alla ord i finskan har en ordstam som alltid finns kvar när man böjer ordet och lägger till olika ändelser. Det finns olika slags stammar, *vokalstam* och *konsonantstam* är två av dem. Vokalstam slutar på en vokal och man får stammen genom att ta ordet i *essivform*, en kasusform som bestämmer ett tillstånd, och tar bort essivändelsen. Konsonantstammen får man när man tar ordet i *partitivform*, ett kasus som anger hur många det rör sig om, och sen tar bort partitivändelsen. Det blir då en konsonant som sista bokstav i stammen. De flesta verb har också konsonant- och vokalstam. Om man böjer ordet i tredje person pluralis och tar bort ändelsen får man verbets vokalstam. Tar man ett verb i imperativform och avlägsnar ändelsen får man dess konsonantstam.

7. Kasus i meänkieli vs kasus i finska

Substantiv kan böjas i kasus. Det finns 13 stycken i meänkieli och de är: *nominativ, genitiv, ackusativ, partitiv, essiv, translativ, inessiv, elativ, illiativ, adessiv, ablativ, allativ* och *abessiv*. I finskan finns även *komitativ* som talar om dels medel, dels sättet på vilket handlingen utförs och *instruktiv* som betyder tillsammans med. Låt oss gå igenom vad kasusen i meänkieli innebär och samtidigt jämföra eventuella skillnader med finskan.

7.1 Nominativ

Nominativ syftar på helheten, hela saken, människan eller verksamheten. Den har ingen ändelse i singularis, men i pluralis får den ändelsen *-t*. I finskan tillhör nominativ till gruppen *grundkasus* tillsammans med genitiv och ackusativ, dessa tre kasus finns även i svenskan.

7.2 Genitiv

Genitiv anger ägande och får i singularis ändelsen *-n*. I pluralis får den antingen ändelsen *-tten* eller *-ten*. Den första är vanligast i meänkieli. I finskan har singularformen i genitiv samma ändelse som i meänkieli men i pluralis har den även ändelserna *-en* eller *-den*.

7.3 Ackusativ

Anger att någon eller något är föremål för ett predikats verksamhet, dvs. någon gör något på eller för någon. I svenskan är *mig, dig, sig, oss, er* och *dem* ackusativ. I finskan, liksom i meänkieli, får ackusativ ändelsen *-n* i singularis

med undantag för personliga pronomen som blir: *minä* (jag)-*minut*, *sinä* (du)-*sinut*, *hän* (han/hon), *-hänet*, *me* (vi)-*meidät*, *te* (ni)-*teidät*, *he* (de)-*heidät*. I pluralis blir ändelsen *-t*.

7.4 Partitiv

Man skulle kunna säga att partitiv är motsatsen till nominativ. När det handlar om delar av någonting eller om en obestämd mängd böjs orden i partitiv. I finskan blir ändelserna *-a*, eller *-ä* om andra stavelsen slutar i en kort vokal, t.ex. *yksi kala*, *kaksi kalaa* (en fisk, två fiskar). Om meningen slutar i en konsonant eller med en diftong eller om första stavelsen slutar på en vokal blir ändelserna *-ta*, eller *-tä*. Det gäller även i meänkieli, men stavningen blir lite annorlunda (t.ex. *kallaa*). Tillsammans med essiv och translativ hör partitiv till gruppen *allmänna lokalkasus*.

7.5 Essiv

Används när man talar om tid, när någonting har hänt och även när man talar om hur eller vad man har varit. Ändelsen blir *-na* eller *-nä* och sätts på vokalstammen. Essiv fungerar på liknande sätt i finskan.

7.6 Translativ

Ändelsen är *-ksi* och läggs alltid till vokalstammen, den är densamma i både finskan och i meänkieli. Translativ anger det tillstånd som någon eller något övergår i. Ibland kan ändelsen i meänkieli föregås av en form av ordet som anger ägande, man kan då veta att det handlar om *din* bil t.ex. (*piilisti - piilistiksi*).

7.7 Inessiv

När ordet böjs i inessiv talar det om att någon är *inne i* eller *i något*. Ändelsen är *-ssa* eller *-ssä* och läggs till vokalstammen i både finskan och meänkieli. I finskan utgör inessiv de *inre lokalkasusen* tillsammans med elativ och illiativ.

7.8 Elativ

Även elativändelsen *-sta* eller *-stä* läggs på vokalstammen. Elativformen anger att något eller någon kommer från eller ur någonting eller någonstans. t.ex. *från huset - talosta* eller *från skogen - mettästä* (eller på finska *metsästä*).

7.9 Illiativ

Illiativändelsen betyder *till* och är den svåraste av de inre lokalkasusen. Det finns tre olika typer av ändelser i både finskan och meänkieli:

1. Om man har tvåstaviga eller flerstaviga stammar med kort slutvokal förlängs stammen och ett *n* läggs till. I meänkieli lägger man ett *h* före vokalförlängningen, men i övrigt blir ändelsen likadan som i finskan. Dvs. *vokalförlängning + n* i finskan och *h före vokalförlängningen + n* i meänkieli.
2. Om man har en enstavig stam med lång vokal eller en diftong läggs ett *h* framför vokalförlängningen och ett *n* allra sist, slutvokalen hamnar alltså mellan *h* och *n*.
3. Om man har tvåstaviga eller flerstaviga stammar med lång slutvokal lägger man i finskan till *-seen* till singularformen och *-siin* till pluralisformen, i meänkieli blir det *-sheen* eller *-shiin*.

7.10 Adessiv

I finskan hör adessiv tillsammans med ablativ och allativ till de *yttre lokalkasusen* och betyder *på* eller *vid*. Ändelsen är *-lla* eller *-llä*, i meänkieli finns även ändelserna *-la* och *-lä*. Adessiv används när man vill berätta när någonting har hänt men inte är helt säker på tidpunkten för det inträffade, t.ex. blir *på sommaren - kesälä* på meänkieli (*kesällä* på finska). Adessiv används även när man förklarar med vad man har gjort något.

7.11 Ablativ

Ablativformen betyder *från* och ändelserna är *-lta* eller *-ltä* och läggs till vokalstammen. Ablativ fungerar på samma sätt i meänkieli som på finska.

7.12 Allativ

I finskan finns bara ändelsen *-lle*, men i meänkieli finns även *-le*. Allativformen betyder *till* och används ofta i meänkieli när man vill tala om att man ger något åt någon.

7.13 Abessiv

Ändelsen *-tta* eller *-ttä* läggs på vokalstammen och talar om att någonting fattas, den kan översättas till svenskans *utan*. Det går även att uttrycka *utan* med prepositionen *ilman*. t.ex. *utan pengar* kan sägas både *rahatta* och *ilman rahaa*³.

³ vokalförlängning pga. partitivform av *raha*.

7. Diskussion

Den här uppsatsen skrapar bara lite på ytan, men det märks att det finns många likheter i grammatiken för finska och meänkieli. Idag finns det bara en grammatikbok för meänkieli, vilket jag tycker är för lite. Det här svårt att se exakt hur det ska vara när man inte har några böcker att jämföra med. Det största arbetet med att modifiera ett redan existerande språkverktyg för finskan skulle vara att ändra i lexikonet, eftersom det finns så många inlånade svenska ord i meänkieli, men även grammatiken skulle behöva en del korrigerings. Att utveckla ett stavnings- och grammatikkontrollprogram för meänkieli är verkligen en angelägen fråga för att kunna låta ett nyfött språk växa, men det skulle underlätta om man först samlade reglerna i en ordentligt strukturerad grammatikbok.

8. Referenser

Internetsidor:

Meänkielen kurssi - Kramatiikki [www]. Hämtat från

<www.ur.se/sprak/finska/gram.htm> 19 september, 2002.

Finsk Grammatik [www]. Hämtat från <http://www.d.kth.se/~d92-mau/Finland_Grammatik.html> 24 september, 2002.

Språk och religion | Sverige | eu2001.se [www]. Hämtat från

<www.eu2001.se/static/se/facts/kort_sprak.asp> 19 september, 2002.

Meänkieli - Tornedalsfinska [www]. Hämtat från

<http://www.barnenspolarbibliotek.com/forskning/kat2_84070373912.html> 19 september, 2002.

Från Tornedalsfinska till Meänkieli [pdf]. Hämtat från

<www.digitaldemokrati.nu/docs/Front-fit-meankieli.pdf> 23 september, 2002.

Tryckta källor:

Matti Kenttä & Bengt Pohjanen, (1996), *Meänkielien kramatiikki*, Luleå: I-tryck/Grafiska Huset. ISBN 91 87410-19-2.

A-M. Stenberg, (1974), *Repetera FINSK ORDLÄRA*, 3. uppl. Borgå: Söderström & C:o Förlags Ab.

Gösta Åberg, (2001), *Handbok i svenska*, Norge: AIT Gjøvik AS.

ISBN 91-46-20092-4.